

UPRAVLJANJE KULTURNIM RESURSIMA KRŠKIH KRAJOLIKA

MANAGING THE CULTURAL RESOURCES OF KARST LANDSCAPES

izvleček

Koristeći se recentnim promjenama u poimanju baštine i načela njene zaštite i očuvanja, u članku se pokušava definirati temeljna dobra vrijedna zaštite i odgovarajućeg razvojnog upravljanja. U kulturnim krajolicima krša očite prostorne i graditeljske vrijednosti pripadaju suhozidima, strukturama povijesnih gospodarskih krajolika koji su vremenom došli na glas pejzažnog i identitetskog čuvenja. Arhitektura se u upravljanju suhozidima treba ravnati takvim procesnim vrijednostima ekonomije, historije, abiotskog i biotskog kondicioniranja ljudske okolice. Njihova najuspješnija zaštita je ona vrsta očuvanja kakva ne samo da ih štiti već im pospješuje procesne preduvjete za opstanak i napredovanje. Stoga su, pored evaluacije krajobraza i registracije kulturnih krajolika, od najveće vrijednosti gospodarski poticaji za održivu i okolišno odgovornu poljoprivredu. Nacionalna odmjerenja regulative iz palete ovih mjera kroje uspjeh upravljanja integriranim europskim krajolicima kultivacije, među kojima organski evoluirani suhozidni krajolici imaju posebno istaknuto mjesto. U tim okolnostima je krš sa svojim pasminama i sortama važan zbog osvjedočenog potencijala životnih prilagodbi s refleksijama u prostoru.

ključne besede

upravljanje baštinom, kulturni krajolik, nematerijalna kulturna baština, održivi razvoj, suhozidi, krš

abstract

Making use of recent changes in understanding heritage and the tenets of its protection, the paper attempts to define the fundamental assets that are worth protecting and adequate development management. In karstic cultural landscapes, clear spatial and building values are characteristic of dry stone walls, structures of historical economic landscapes which over time earned a reputation as typical landscape and identity features.

In managing dry stone walls, architecture must follow the process values of economy, history, and the abiotic and biotic conditioning of the human environment. Their most successful forms of protection also enhance the pre-conditions for survival and the development process, which is why economic initiatives for sustainable and environmentally responsible agriculture are of major significance alongside the evaluation and recording of cultural landscapes. Determining national regulations based on a wide spectrum of measures tailors the success of managing integrated European cultivated landscapes among which organically evolved dry stone wall landscapes occupy a prominent place. In these conditions, the karst with its varieties and breeds of domesticated plants and animals, is an important testimony to the adaptive potential of life and its effects on space.

key words

heritage management, cultural landscape, intangible cultural heritage, sustainable development, dry stone walls, karst

Seminar na kojem je 20. prosinca 2011. godine u Lipici na Krasu osnovana Organizacija za suhi kamen Slovenije, u svojoj organizaciji isprepleten sa zajedničkom nominacijom fenomena krša za Popis svjetske baštine UNESCO koju od ovog eponimnog kraja predvodi Slovenija, svojim je sadržajem, raspravom i zaključcima ponudio dobar povod za rekapitulaciju postignuća i dvojbi u pozornosti koja se danas pruža ljudskom dijelu oblikovanja krša. Naravno da se ni ukupni krajolik krša, kao uostalom i najraznovrsniji i najdalji dijelovi zemljine površine, više ne može smatrati makar posredno nedotaknut posljedicama ljudskog djelovanja, pa bi se u tako preuveličanom smislu i čitav krš mogao nazvati kulturnim krajolikom. Na tom je mjestu vrijedno uočiti prožetost ljudskog prirodnim i prirodnog ljudskim. To može polučiti i kvalitetne organizacijske učinke, kao u raspršeno naseljenoj Norveškoj gdje su upravljanje kulturnom baštinom i upravljanje prirodnom baštinom unutar Ministarstva okoliša a interakcijski shvaćeni kulturni krajolici sežu od gradskih panorama do subpolarnih pasišta [Hegard, 1995]. U drugim okolnostima takvo nominalno širenje otežava definicije i obesmišljava terminologiju. Stoga ovom prilikom pod kulturnim resursima krških krajolika ponajprije mislimo na njihova umjetna strukturiranja ambijentalnim gradivom, kakav je u ovom slučaju kamen. Za razliku od drvenog graditeljstva, umjetne kamene strukture u krajoliku svojom otpornošću omogućuju raznovrsne kumulativne učinke. Zato su neki od najdojmljivijih kulturnih krajolika suhozidi, s posebnim mjestom za terasastu arhitekturu. Nakon početnog uvrštavanja netaknutih prostora svetih planina Tongariro i Uluru-Kata Tjuta 1993. i 1994. godine, čije su se starije prijave prilagođavale mijenjajućim propozicijama, prvi opis jednog kulturnog krajolika u Popis svjetske baštine 1995. godine se odnosio na terasasta rižina

polja pokrajine Ifugao na filipinskim Kordiljerima. Standard kulturnog krajolika postavljen tim upisom predstavlja osobito povoljnu okolnost. Naime, navodnjavane terase kroz koje se kooperativnom regulacijom kanala i ustava s otjecanjem vode od vrha do dna padine osigurava urod najvažnije poljodjelske kulture su dinamičan splet kulturnih praksi kakav podrazumijeva kontinuitet predajnih umijeća (inače bi voda već nakon obilnijih kiša ili za idućeg naraštaja sebi našla drugog puta niz brdo) i utkane inovacije bez slijepog rutinskog rješenja za sva vremena i okolnosti. Pejzažni rezultat je dojmljiv prizor kulturno artikuliranog krajolika posvjedočenog u dvije tisuće godina nastajanja i korištenja, ali je mnogo važnije njegovo značenje dinamičnog kulturnog prostora neodvojivog od vitalnih umijeća i sposobnosti svojih lokalnih zajednica [Radkau, 2008: 100]. Drugi veliki okvir u kakvom se danas može dobro sagledati slika kulturnih krajolika krša je antropologiziranje pojma baštine. Već se i u samome UNESCO-u znalo šaliti kako je fotorobot ekspertnog koautora Atenske povelje iz 1933., modernog programa konzervacijske prakse, bio bijelac, Talijan, povjesničar umjetnosti, doktorirao na renesansnoj palači iz Mletaka [Bortolotto, 2010: 106]. Od tog vremena su i u povijesti umjetnosti uvidjeli kako za evaluacije građevina poput danske katedrale iz Roskildea ili tuniske džamije Kairouan u njihovim dugim trajanjima i značenjima više koristi ima od procjenjivanja autentičnosti procesa nego od procjenjivanja autentičnosti materijala. Dugotrajan nastanak pojma "nematerijalne kulturne baštine", od svojih kategorijalnih polazišta iz japanskih konzervacijskih propisa 1950-tih godina koji su kanalizirali debatu u vrijeme japanskog pristupanja Konvenciji o svjetskoj baštini 1992., preko afričkih dekolonijalizacijskih redefiniranja folkloru u međunarodnom režimu copyright-a 1960-tih i

Slika 1: Karakteristična pojedinačna ogradenost maslina visokog genetskog diverziteta kod Luna na otoku Pagu.

južnoameričkih inicijativa potaknutih globalnim tržištem glazbe iz 1970-tih do same Konvencije o nematerijalnoj kulturnoj baštini 2003. godine, sa svojim propitivanjima i odvagivanjima značenja izvornosti i autentičnosti, tomu su išli snažno u prilog [Larsen i Marstein, 1994; Larsen, 1995]. Pri tome je pojam baštine redefiniran po ranijim antropološkim debatama definicije kulture [Kuper, 1999]. Danas bi se, na prvi pogled, stoga mogao učiniti neuhvatljivijim i prekomjerno implicitnim. Na sličan način se, još od vremena Povelje iz Burre, baštinski koncept "lokaliteta" (eng. site) kakav je bio kondicioniran arheologijom i znamenitim građevinama, preoblikovao u "mjesto" (eng. place). Mjestu se može pripadati, dok lokalitetu pripada tek osoblje sa svojim plaćenim radnim vremenom [Smith, 2006: 76]. Japanska nominacija hrama Ise za uvrštavanje u Popis svjetske baštine također se ticala mjesta a ne zgrade jer se drvena građevina sa svakim novim naraštajem uvijek iznova gradi još od VII. st. [Bortolotto, 2010: 107]. Posljedice poimanja baštine kao društvenog dijaloga i procesa, a ne kao inventara pokretnih ili nepokretnih objekata, napose su jasne pred pojmom kulturnog krajolika. Stoga arhitektonske elaboracije prijava kulturnog krajolika za Popis svjetske baštine, npr. Amalfijskog primorja 1997. godine, krajobrazne asocijativnosti, čuvenja i kulturne prakse kapitaliziraju kao nematerijalnu kulturnu baštinu [Villani, 2006].

Unutar tog ukupnog putovanja od konzervacije monumentalnih znamenitosti nazad prema korijenu latinske riječi monumentum

Figure 1: Typical single enclosure containing an olive tree near Luna on the island of Pag, which has a high degree of genetic diversity.

u glagolu monere (podsjetiti, upozoriti), s engleskom riječi landscape u kojoj se riječ za zemlju spaja sa starogermanskim glagolom scapjan (raditi, činiti nešto stvaralački) i samom "kulturom" iz lat. colere, također glagolom vezanim prvenstveno za poljodjelsko obrađivanje, kultiviranje [Choay, 2001: 6; Haber, 1995: 38], u suhozidnim krajolicima smo se našli nazad na prvom kamenu iskrčenom iz zemlje i podignutim na drugi – na procesu umjesto strukture, tj. na radu i umijeću preoblikovanja lica krša. Često su to nadovezujući oblici, poput npr. bunje ispod prevjesa kamene litice. Kulturni krajolici su lica povijesnih privreda, nekih u fosilnim razaznatljivostima, drugih u reliktnim ostatcima, a ponekih i u kontinuitetima korištenja. Oni nisu samo uspomene parohijalnih skučenosti već i globalnih širenja, interakcija, hegemonija i konjunktura, još od vremena suhozidima razgraničenih antičkih parcelizacija polja i maslinika (hvarska hora i pulski ager) sve do vinarske ekspanzije iz druge polovice XIX. st. i današnje Zajedničke poljoprivredne politike Europske unije. Njihovo se gradivo praktično više i ne krči. Krčenje kamenja iz zemljišta kakvima je namicano kamenje za stotine tisuća kilometara duge povijesne suhozide istočnojadranske obale sada onemogućuju i propisi, pa posve ambijentalan suhozid po pravilima struke doslovno više i nije takav jer se jedini kamen u većim količinama potrebnima za krajobrazna uređenja i gradilišta može dobiti samo iz površinskih kopova Ravnih Kotara. Po zadanostima javne nabave i korporativnog tržišta, ambijentalizirana suhozidna ograda državne ceste će biti

ista neovisno o tome nalazi li se u Istri ili Konavlima. Takav jednoobrazni i na veliko jedino izvedivi "nacionalni suhozid" procesno ne predstavlja presedan, jer je npr. i suhozide s konca XIX. st. možda sadržajnije okarakterizirati "europskim konjuktivnim suhozidima". Suhozidi, kao i njihovi krajolici, predstavljaju lokalna lica šire prisutnih fenomena, i to u omjerima karakterističnima upravo za svoja podneblja. Oni postaju globalnima već i pred svojim posjetiteljima, koji putem internetskih satelitskih fotografija čak i ne moraju biti fizički prisutni.

U takvim okolnostima potreba izvana određene zaštite promeće se u zahvalniji radni okvir očuvanja, i to ne samo materijalnih struktura već njih zajedno s umijećima zahvaljujući čijim prakticiranjima su uopće nastale. Na taj način se jednim zamahom ubijaju dvije muhe, jer povoljan rezultat nisu samo sačuvane građevine već i umijeća potrebna za njihovo održavanje, pa i širenje. Zbog toga pred preskriptivnom konzervacijom prednost dobijaju stimulacije gospodarskih aktivnosti kakve su s tim umijećima povezane. Najvažnije administrativne mjere za kontinuirane vanurbane kulturne krajolike danas ne leže u resoru kulturnih djelatnosti već u poticajima za održivu poljoprivredu, ali im kulturno upravljanje može olakšati posao evaluacijom kakvu nalaže Konvencija o europskim krajobrazima. Začetak ovakvih poticaja leži u konzervaciji kulturnih krajolika [Dormor, 1999: 49; McCrone, 1999: 59]. Njihova su se prva iskušavanja zbila u zaštićenim krajolicima, poput NP Moors u sjevernom Yorku gdje je na površini od 5400 ha kroz prve dvije godine primjene početkom 1990-tih obnovljeno 17 km suhozida [Statham, 1994: 296]. Paradoksalno, poljoprivredno upravljanje svojim poticajima ovdje obavlja netržišni, protekcionistički dio posla, dok se kroz upravljanje kulturom (kao i kroz reguliranje sorti i pasmina, naravno) dolazi do certificiranja vrijednosti za tim kompetitivniji nastup. Delikatan dio upravljanja predstavlja intersektorsko upotpunjavanje na temama istovremeno proizvodnim i baštinskim, prirodnim i kulturnim u isti mah.

Antropologizacija baštine nije ujedno bila i njena folklorizacija. Koncept nematerijalne kulturne baštine, kao kulturne etikete za pravnu formu intelektualnog kolektivnog vlasništva, ne predstavlja ideološki neologizam kakav je u romantičarskom XIX. stoljeću bio folklor. Nacionalni preporoditelji u glorificiranju seoskih riznica kulturnog identiteta, validnih za ucrtavanje u političke karte, nisu ni bili zainteresirani za domorodne koncepte. Za razliku od tog vremena, promjene u poimanju baštine kroz zadnjih pola stoljeća i u doba globalizacije razjačale nakon pada Željezne zavjese osnažuju lokalne kulture za njihova opstajanja i napredovanja. Usporedno nastajanje biotehnoške industrije, od pojave biopiraterije do Protokola iz Nagoye kojim se provedba Konvencije o biološkoj raznolikosti istančava u korist lokalnih zajednica, njih se dalo razumjeti kao stvaratelje dodanih vrijednosti prirodnih supstanci. Vrt i polje seljaka njegova su agrogenetska retorta u kojoj nastaju varijacije s mogućim vrlo poželjnim svojstvima, jer je masovna proizvodnja jednoobrazna i stoga osjetljivija na ugroze. U tom smislu se danas u biotehnologiji ponavlja dizajnerski moment folklor iz Pokreta za umjetnost i obrt s konca XIX. st., u tadašnjem nastojanju da rukotvornim kvalitetama unaprijedi bezlična industrijski proizvedena masovna dobra. Onda se radilo o dizajnerskom uljepšavanju tekstila ili namještaja od čega stvaratelji ornamentalnih izvornika nisu imali izravne koristi. Danas je riječ o biotehnoškom dizajnu domorodnih sorti i pasmina. Njihov je laboratorij kulturni krajolik, a za utvrđivanje

posudbi, razmjena i prodaja sada su na raspolaganju DNK-biljezi. Poljodjelčevo poimanje biodiverziteta sada je već kategorija genetike, to je "Farmer's Unit of Diversity Management" [Halewood et al., 2006: 177]. Potaknut prilagodbama života, krš vrije takvim generativnim potencijalom.

Zbog toga upravljanje kulturnim krajolicima znači osposobljavanje lokalnih zajednica za buduća čuvanja i stvaranja, dok je upravljanje njihovim kulturnim resursima [Gibson, 2005: 297] u stvari izgradnja glavnice za demografsku obnovu i revitalizaciju krajobraza. Očuvanje kulturnih krajolika je razvojni projekt u kakvom arhitekt upravlja prostorom kovanja novih vrijednosti. S takvim zadatkom, u stvari, kao da je već kod kuće.

Viri i literatura

- Bortolotto, C. (2010): Globalising intangible cultural heritage? V: S. Labadi in C. Long (ur.): *Heritage and Globalisation*. Routledge, London, str. 97-114.
- Dormor, I. (1999): Current Planning Policies and Legislation for Historical Rural Landscapes. V: J. Grenville (ur.): *Managing the Historic Rural Landscape*. Routledge, London, str. 43-56.
- Ellen, R., et al. (ur.) (2000): *Indigenous Environmental Knowledge and its Transformations*. Routledge, Lodon.
- Gibson, J. (2005): *Community Resources – Intellectual Property, International Trade and Protection of Traditional Knowledge*. Ashgate, Aldershot.
- Haber, W. (1995): Concept, Origin and Meaning of 'Landscape'. V: B. von Droste et al. (ur.): *Cultural Landscapes of Universal Value*. Fischer, Jena, str. 38-41.
- Halewood, M., et al. (2006): Farmers, Landraces and Property Rights – Challenges to Allocating Sui Generis Intellectual Property Rights to Communities over their Varieties. V: S. Biber-Klemm in T. Cottier (ur.): *Rights to Plant Genetic Resources and Traditional Knowledge, Basic Issues and Perspectives*. CABI, Wallingford, str. 172-202.
- Hegard, T. (1995): Nature and Culture – Two Aspects of the Same Story. *Norwegian Landscape Management in the 1990s*. V: B. von Droste et al. (ur.): *Cultural Landscapes of Universal Value*. Fischer, Jena, str. 374-377.
- Kuper, A. (1999): *Culture, The Anthropologists' Account*. Harvard U. P., Cambridge (MA).
- Larsen, K. E., i N. Marstein (ur.) (1994): *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Tapir, Trondheim.
- Larsen, K. E. (ur.) (1995): *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. UNESCO, Paris.
- McCrone, P. (1999): Maintenance and Enhancement – The Management of Environmentally Sensitive Areas. V: J. Grenville (ur.): *Managing the Historic Rural Landscape*. Routledge, London, str. 57-72.
- Radkau, J. (2008): *Nature and Power*. Cambridge U. P., Cambridge.
- Smith, L. (2006): *Uses of Heritage*. Routledge, London.
- Statham, D. (1994): The Farm Scheme of North York Moors National Park, United Kingdom. V: D. Western in R. M. Wright (ur.): *Natural Connections, Perspectives in Community-Based Conservation*. Island Press, Washington D. C., str. 282-299.
- Villani, G. (2006): *I Beni Tangibili e Intangibili e il Paesaggio culturale. Tutela e legislazione. Il caso italiano*. Centro Universitario Europeo per i Beni Culturali, Salerno.